

Németh József

Kazinczy Ferenc és Horváth Ádám

Több okunk is van rá, hogy a Kazinczy Ferencet méltató egerszegi konferencián megemlékezzünk Horváth Ádámhoz fűződő kapcsolatáról is. Ő is harmadfélszáz esztendeje született, hat hónappal a széphalmi mester után, 1760. május 11-én. Négy alkotó évtizedéből kettőt az akkori Zala megyében töltött: 1785-95 között Balatonfüreden, 1811-1820 között Petrikeresztúron élt. Szívesen vett részt a megye közéletében, s gyakran megfordult az összejöveteleink helyével szomszédos megyeházán (ma a bíróság épülete). S ami a legfontosabb: Kazinczynak alighanem Horváthtal volt leghosszabb ideig tartó levelező kapcsolata: 1788 őszétől 1820-ig, Horváth haláláig tartott.

Barátságuk jobb megértéséhez célszerű felidézni, hogy Horváth pályája három, egymástól jól elkülönülő szakaszból áll. E három periódus nemcsak az irodalmi életben betöltött szerepét, hanem lakhelyét, családi viszonyait, Kazinczyhoz fűződő kapcsolatát tekintve is látványosan eltér egymástól.

1. 1785 – 1795 közt Balatonfüreden, részben Szántódon lakik, rendkívül termékeny alkotó, a magyar irodalom élvonalába tartozik. Hat év alatt hét könyve jelent meg, csak 1792-ben három frissen megjelentet vehetett kézbe. Eposz, lélektani, csillagászati mű, verskötetek élén olvashatta nevét a kor gyarapodó létszámú olvasója. A beavatottak egy névtelenül megjelent szabadkőműves regény szerzőjeként tisztelték. Vagy gyalázták. 1790-ben négy röpiratot is írt. Hogy milyen sokoldalú kapcsolatot ápolt kora jelentősebb embereivel, arra bizonyosság levelező társainak névsora: András Sámuel, Aszalay János, Batsányi János, Bessenyei Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, gróf Fekete János, Földi János, Görög Demeter, Gyöngyösi János, Kazinczy Ferenc, Péczeli József, gróf Ráday Gedeon, Révai Miklós, Schaffrath Lipót, Baróti Szabó Dávid, Szacsvey Sándor, gróf Széchényi Ferenc, Szerdahelyi György, gróf Teleki József, Vajda Sámuel, Virág Benedek. A skála rendkívül széles. A 78 esztendő gróf Ráday Gedeon és a 19 éves diák Csokonai, katolikus és református papok, a korszak határát jelző Martinovics-mozgalom három későbbi elítélteje – mind-mind belefért kontaktusainak körébe. Itt csak azokat soroltam fel, akitől ez időből levél is fennmaradt. Rajtuk kívül Nagyváthy Jánossal, Sárközi Istvánnal, Spissich Jánossal, Csépan Istvánnal, Csapody Gáborral, Zichy gróffal, Szerencsi Nagy Istvánnal, gróf Szapáry Péterrel, Tuboly Lászlóval volt jó barátságban. *„Van olyan posta nap, hogy tíz-tizenkét levelet adnak kezembe”* – írta.

2. 1793-95 táján kapcsolatai nagyon leszűkülnek, barátainak egy része – Kazinczy is – börtönben sínylődik, a szabadkőműves páholyok széthullnak. Horváth második feleségével Nagybjombba költözve új környezetbe kerül. Visszahúzódik, legfeljebb egyházi tisztségeire fordít gondot. Vagyoni helyzetét próbálja javítani, hogy a gondtalanabb alkotás feltételeit megteremtse. Keveset ír, a matematikán és a filozófián kívül szinte egyetlen témája a Napóleon elleni háború, de erről szóló versei nem kerülnek a korabeli olvasók elé. Néhány szövegét azonban százezrek éneklék úgy, hogy nem gondolnak a szerző nevére: az 1808-ban kiadott református énekeskönyvbe nyolc versét is beválogatták.

3. 1811-ben Petrikeresztúrra költözik. A lányának vélt Kazinczy Klára – csak névrokona Ferencnek – viseli gondját, akit – miután megtudta, hogy nincs köztük vérségi kapcsolat – 1818-ban feleségül vesz. Megint az irodalomnak él: sokat és sokfélét ír, szorgalmasan levelez, gyűjti a szabadkőműves emlékeket, serény részese a Festetics György által szervezett Keszthelyi Helikonnak, a Keresztúr körül lakó nemes kisasszonyokból Göcseji Helikon néven irodalmi kört alakít. Ekkori művei már keletkezésükkor elavultak, maradandó értéket egyedül az általa összegyűjtött szövegek, dallamok, az 1814-ben befejezett Ötödfélszáz énekek jelentenek. Ezek csak 140 év múlva, 1953-ban válnak közkinccsé.

*

Az újabb kori magyar irodalom korszakhatárát 1772-től szoktuk számítani. Nincs okunk ennek jelentőségét kétségbe vonni, bár a honi irodalom élénkítése, gazdagodása csak 1780 után válik látványossá. 1782-83 táján szaporodnak a jelek, hogy az irodalom kezd közüggé válni. II. József rendelete először helyezte a társadalmi élet figyelmének középpontjába a magyar nyelvet, s Bessenyei évtizeddel korábbi fejtegetéseit a napi politika síkjára terelte. A nyelvrendelet több ezer embernél, tanároknál, tisztviselőknél a megélhetés elvesztésének rémét is felvetette. Félő volt, ha pár éven belül nem tanulnak meg németül, katedrájuk, hivataluk nélkül maradnak. Ugyanakkor az enyhített cenzúra jóval több gondolatot engedett nyilvánosságra. Új nyomdák nyíltak, több folyóiratra lehetett előfizetni. Soha ennyi könyv nem jelent meg. Egy évtized alatt 3663 kiadvány hagyta el a magyarországi tipográfiaikat. Eddig a magyar irodalom terjedési formája a másolat vagy a könyv volt. Ekkoriban mind nagyobb szerepet kap az időszaki sajtó. Lényeges műveket előbb az újságok közölnek, s hasonló gondolkodású emberek kis csoportja tömörül egy-egy lap köré. A költészet közüggé válik. Papok haragszanak meg egymásra, szíves barátságok szakadnak meg. Heves rágalmakat szállít a posta pusztán azért, mert a vitapartnerek eltérően vélekednek a literatúráról. Érvek csapnak össze korábban érdektelen témákról: mikor hosszú egy szótag, mely honi táj szóejtése legyen a követendő példa, az eredeti mű vagy a fordítás hasznosabb-e, szabad-e nyilvánosan is megbírálni egy-egy művet. Így Horváth költői indulása egybeesik a magyar költészet egy jeles fordulópontjával.

Kazinczy a Pályám emlékezetében így tekint vissza ifjúsága idejére: *„Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék, s ha az ügynek új munkás barátja tűnne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán egy alkalmi verssel, de mely lelket mutata s reménységet hagyott, hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala mindenfelé! Mint röpüle az új név egy szájról más szájra! Az új társ felkeresé a régiekkel s a régiekkel kiterjesztett karral jövének az új elébe, leveleinkben tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.”*

Horváth e körbe 1786-ban kezdett bekerülni. Ez év február elején verstani értekezése jelent meg a Magyar Hírmondóban, fél évvel később a Magyar Museumban. Költeménnyel köszöntötte Révai Miklóst, aki hamarosan Elegyes verseiben, mint tekintélyre hivatkozik rá: *„Éppen szól Horváth, most támadt dísz Fűrednek...”*, s közli Horváthnak hozzá írt versét is. Négy év múlva az általa tervezett tudós társaságban is szívesen látná. 1787-ben előbb Hunyadi Jánosról írt eposza, a Hunniás, majd verseinek Holmi I. címmel kiadott első kötete keltett figyelmet. Írásai olvashatók voltak a Magyar Hírmondó, a Magyar Musa, a Magyar Museum, a Mindenest Gyűjtemény lapjain. 1788 végén levél érkezett Kazinczytól is, aki nemsokára új folyóirata dolgozótársául invitálta. Az Orpheus feltűnően sok írása Horváth tollából származik: a lap összesen 850 oldalából 88-at ő, 32-t neki vagy róla írtak. A szerkesztő nemcsak szerzőként becsülte, hanem szerette volna megnyerni hivatali munkatársul is. Az iskolai felügyeletben szánt neki szerepet, amit a füredi poéta, szántódi birtokos bérlő ekkor nem vállalhatott. (*„...ha más circumstanciákban volnék, mindjárt mennék iskolai kerületedbe subalternusodnak, s talán ha hivatalodat sokáig viseled, még valaha el is megyek”* – válaszolta Horváth.)

1789 őszén személyesen is találkoztak, Kazinczy kereste fel Szántódon és Fűreden. A következő évben mindketten hosszabban tartózkodtak Budán, gyakran voltak közös társaságban. Ekkoriban még sok minden összekapcsolta őket. Horváth termékeny, korszerű, pályája csúcspontjára jutott író. Mindketten hívei II. József reformtörekvéseinek. A szántódi, füredi poéta felnéz műveltebb, tehetségesebb barátjára, kikéri véleményét, igyekszik követni őt. Jórészt ennek tulajdonítható irodalmi, verselési nézeteinek gyors változása is. Barátságuk szentimentálisan érzelmes, elragadtatott hangon írnak egymásnak. A már ekkor is csípős nyelvű Széphalmy dicséri Horváth víg, pajkos egyéniségét, filozófiai csendességét, jószívűségét, szelídségét, kellemes társaságát. *„Férfiúi érettség, elevenesség, pajkosság, tréfa, tűz, a legkedvesebb szelídséggel összeszöve az, ami őt a néző előtt kedvessé teszi”* – írta róla a nyilvánosságnak szánt sorokban. Magánleveleiben is hasonlóan nyilatkozik. Aranka Györgynek így mutatja be: *„Horváth egy szeretetre méltó kuruc... nem lehet hozzá hasonló literátort kapni, mert ő a maga nemében egyetlen egy. Fekete bajusza ellepi egész száját, oldalról és hátulról üstökbe kötött haja borzasan állanak, ruházata veres színből vagyon kihányva arannyal, fején pedig bársony nyuszt süveg áll... Szüntelenül dalol, mint a kálvinista deák szokott, pipázik, tréfát űz, s neveteti azt, akivel szól. Szíve olly egyenes, mint a Nathanael. Áldott lesz én előttem a nap, a mellyen őtet először szorítottam mellemre.”*

*Örvendj! Élni fogunk! S igazabb unokáim örömmel
emlegetik: Horváthjáért mint ége Kazinczy – írta versben is.*

A fiatal Csokonai figyelmét is felhívja Horváthra, a Tempefői első mondata ezért hangzik így: *„Ez a Horváth úr műzsája olly hatalmas, hogy képzésemet képzése után ragadja: lehetetlen, hogy a világról el ne felejtkezzem, mikor az ő verseire függesztem elmékedésemet.”* A rokonszenves Rozália, Tempefői szerelme mondja ezt.

Összefűzte őket szabadkőműves vonalmuk, közös páholytagságuk is. Horváth már 1789. február 7-én megvallotta

barátjának, hogy vonzódik a freimaurer eszmékhez. *„Te vagy az a második barátom, aki ki merte nyilatkoztatni kőművességét, mellyre már fellyebb is valamit írtam. – Tudom olyan felségesnek társaságokat, hogy annak tagjának lenni nagyobbra becsülöm akármely Erudita Societasnál. Egy jó barátomnál már harmadfél esztendeje van, hogy be jelenttem magamat, de amint látom, nagyon kemények vagytok a befogadásban.”* Egyúttal kéri, hogy segítse a felvételen.

Horváth nevével először a pesti Nagyszívűség páholy 1789. január 4-i jegyzőkönyvében találkozunk. Ekkor olvasták fel Schaffrathoz, a pesti gimnázium igazgatójához, a páholy vezetőjéhez írt felvételi kérelmét. Mivel még alig ismerték, a döntést elnapolták. Szeptemberben már jelentést olvastak fel róla, a hónap végén a jelölt is Pesten járt, és – ahogy Kazinczynak megvallotta – mindent tett, amit tehetett. Ekkor már kedvező választ kaphatott, hiszen Kazinczy örömmel értesítette: *„majd talán veled és több világosság fiával nemsokára együtt utazhatok a valóságos boldogság útján.”*. Feltehető, hogy Kazinczy füredi látogatásának egyik célja is Horváth jobb megismerése volt. Jelentése kedvező lehetett, mert Horváth felvételére november 19-én sor is került. Az új tagot Nagyváthy János, a későbbi keszthelyi gazdasági szakíró köszöntötte. A kötelező szokás szerint új nevet is kapott. Kazinczy javaslatára Arion lett. Erről maga a névadó számol be Arankához írt levelében. *„Horváth Ádám is barátunkká leve. Pesten vétetett fel 19-e 9br, s én őt... Arionnak neveztem. Ó minden tekintetben érdemes szorosabb szövetségünkre.”*. Horváth versben is nyugtázta mentorának a támogatást, a névadást:

*Arion, hogy a Virtust meg lelhetted,
A Szent Hajlékba Orfeusz vezette.*

Horváth két évtizeddel később dalgyűjteménye címűül írja: Magyar Arion. (Az sem lehet véletlen, hogy ennek egyik példányát halála esetén szabadkőműves társára, Máriássy Istvánra hagyja.)

1790 nyarán, őszén Horváth a somogyi bandériummal Budán tartózkodott. Élete legmozgalmasabb pár hónapját jelenti ez a nyár. Budán és Pesten kivirult a társasági élet. Ahogy a szintén banderista Kazinczy feljegyezte: *„Sorba járánk a nemzet nagyjait, s ebédek, vacsorák, táncok fogadának mindenütt.”*. Ekkoriban számos előkelő, befolyásos ismerőssel találkozhatott, hiszen régi levelezőtársai, páholytestvérei, barátai közül ugyancsak Budán volt ez időben Fekete János, Széchenyi Ferenc, Spissich János, Szily Antal, Máriássy István, Teleky József, Balassa Ferenc, Győry Ferenc stb. Hogy kapcsolatai milyen tágra bővültek, bizonyítja: az október 3-án Széchenyi Ferencnél tartott megbeszélésen a következők társaságában vett részt: gróf Berényi, báró Orczy, báró Podmaniczky, báró Vay, gróf Esterházy Károly, Balogh Péter, Máriássy István, Spissich János, Nagyváthy János, Bárány Péter – ahogy a szintén jelen volt Kazinczy megörökítette. Ezen az összefüggésben Horváth nem juthatott vezető szerephez, de részese volt az eseményeknek. Széchenyi megbízásából ő készítette el az Egy rövid tudósító levél című röpiratot, lényegében egy akadémia tervét. Ez átgondoltságában, megalapozottságában elmarad mind Bessenyei György tíz éve írt, most nyomtatásban is megjelent Jámbor szándékától, mind Révai hasonló tartalmú Plánumától. Nem szélesebb működési körű akadémiát javasol, inkább a könyvkiadást megkönnyítő, Széchenyi támogatásával működő társulást. A Magyar Kurír 1791. március 4-i száma is hírt ad a szándékról. A résztvevők közül Szétseny (sic!) gróf, Révai, Kazinczy, Horváth nevével emeli ki. Megjegyzést is fűz hozzá: *„... meggyújtott lámpásokat vettek a végett kezekbe, hogy másoknak utat mutassanak, de a közönségnek egy tisztes része azt kiabálja, hogy arra a társaságra semmi szükség nincs, mivel az csak szabad kőműveseknek bandája fogna lenni.”*

1792-ben Kazinczy Mansfeld bécsi rézmetszővel elkészíttette barátja arcképét. Alapjául Kór Zsigmond erdélyi festő Horváthról 1791 elején, Bécsben készített portréja szolgált. A metszet díszreit Kazinczy tervezte. *„Kiváltképpen a kép ornamentumainak örülök. Azokat egészen úgy készítette, amint hagytam, óhajtottam s magam rajzoltam. Tölgyfán függ a felkoszorúzott kürt és lant, jele annak, hogy Epicum carmenben szerencsésen futottad pályádat, egy kőre bárelief módjára vagyon vésve a Delphinen nyargaló Arion, titkos jelentője nevednek - ott van a félig befedett csillagos mennygolyóbis, rész szerint annak jeléül, hogy asztrológiai poémát írtál... Ott a könyven a kard, akár annak jeléül, hogy scriptor is vagy, banderista is, akár annak, hogy 19/XI.89. Ott a cirkalom és szegmérő, mert matematikus is vagy, s özvegynek fia is, ott a kubus és rajta a lélek halhatatlanságának szimboluma és volumenje. Ott végre a Templom honoris, mely nevedet még holtod előtt elfogadta.”*. (A 19/XI.89. - Horváth szabadkőműves avatásának dátuma, a Templom honoris – a dicsőség temploma a szabadkőművesiséget is jelenti. Ugyancsak annak egyik jelképe a körző és a szögmérő is. Kazinczy nem említi, hogy ugyanitt Arionra vonatkozó Ovidius-idézet is olvasható.)

Horváth később a Varasdról Zalaegerszegre áttelepült, A jó tanácshoz nevű páholyhoz csatlakozott. Nemcsak tagja, titkára is volt. Érdemes kissé részletesebben megismerkednünk társaival, mivel névsoruk magyarázatot ad arra, hogy Zala vármegye miért tudott ez időben kiemelkedő szerepet betölteni az országos politikában. Arra is, hogy két évtized múlva a Horváth ellen indított vizsgálat során miért mentették ki őt Zala tisztségviselői. A páholy tagja volt Spissich János alispán, gróf Althan Mihály főispán, Mlinarich Lajos másodalispán, Inkey Imre táblabíró,

Somssich Lázár táblabíró, később Zala megye követe, Laky István csatári (korábban salomvári) plébános, Kozits István táblabíró, Hartl József varasdi gyógyszerész, Tuboly László aljegyző, Sárközy István somogyi aljegyző, Szegedy János felsőörsi prépost, Ghilányi János kapitány, Vásárhelyi Sámuel református lelkész, Csépán István ügyvéd, Csány Ferenc Vas megyei szolgabíró. Hamarosan csatlakozott hozzájuk Kazinczy is. 1792. szeptember 9-én írta: „*A mi fő tiszteletű Terentiusunknak mondj nevemben egy háládatos örvendező idvezletet szerencsésen tett utazásáért, és köszönd meg, hogy fiának fogadott. ...Nékem veletek lenni nagyobb szerencse, mintsem hogy erről lemondjak.*”. (Spissich szabadkőműves neve Terentius volt.) Kazinczy egerszegi páholytagsága feltételezhetően csak jelképes maradt, hiszen a távolság, a korabeli utazási körülmények nem tették lehetővé a tényleges részvételt.

A páholyról kevés adat maradt ránk. Spissich később azt állította, hogy 1793-ban feloszlott, ezt azonban fenntartással fogadhatjuk. Az alispánt ugyanis a Martinovics-mozgalom gyanúsítottjaként hallgatták ki, érthető, hogy társait menteni igyekezett, az iratok nagyobb részét el is égették. A vizsgálat során kétszer is említik Horváth Ádámot, egyszer szabadkőműves néven, Arionként.

Nem tudjuk, mi okozta, hogy levelező kapcsolatuk már Kazinczy fogsága előtt, 1793 végén megritkult. Csak találgathatjuk: esetleg ők is megsemmisítették gyanúra okot adó írásait? Netán azért, mert 1793 Horváth életében sok gondot okozó esztendő volt? Házassága válással végződött, a pár hónap múlva megkötött új frigy gondjai is hamarosan nyilvánvalóvá váltak. Földi János már 1793 augusztusában arra kéri Kazinczyt: „*jelentsed meg inkább azt, ha tudod, miért hogy most néki semmi híre nincs? Miért hallgattattak el munkái? Vagy min dolgozik?*”. Feltűnő, hogy 1794-ből Kazinczytól is feltűnően kevés, mindössze 16 levelet találunk a Váczy János által közzétett monumentális gyűjteményben.

Egyik, már a fogságból írt levelében érdeklődik Horváth sorsáról. Kiszabadulása után ő nyomozza ki hollétét, s Nagybjomba címzett levéllel keresi fel. Kapcsolatuk azonban már nem a régi. Mindketten világosan látják, hogy útjaik elágaztak. Horváth: „*Én a régiségnek vagyok imádója, Kazinczy az újságot magasztalja, s mindenikünk okát tudja adni bálványozásának.*”. Kazinczy: „*Horváth Ádám barátunk sok poétai talentumot kapott a természettől. Kár, hogy az újabb nyelveket nem tanulta, kár, hogy a mit nem ismer, utálja.*”. Főleg Kazinczy látja világosan, hogy a göcseji szűk körben élő öreg poétával már eltérő ideálokat követnek, nem közös világban élnek. De barátságuk emlékét fontosnak tartja.

„*Horváth Ádámot köszöntséd nevemben, ha azt tenni magad nem akarnád. Akárki és mi légyen ő most, azt nékem nem szabad felejtenem, hogy egykor szoros barátok voltunk. Az azonban igen igaz, hogy ő éppen nem az, aki volt valaha, s most gondolkozásunk úgy től el egymástól, mint egykor együvé vonzott. Fájna nekem, ha ő engem háládatlannak képzelhetne.*” – írta Sárközy Istvánnak 1812-ben.

Noha mindketten tervezik, többé már nem találkoznak, de a levelek gyakorta járnak Keresztúr és Széphalom között. Életük eseményeiről tájékoztatják egymást, Horváth zalai környezetéről, a Keszthelyi, a Göcseji Helikonról, a vidék néprajzi sajátosságairól, az itt élő írogató emberekről sok adatot megőriztek ezek a beszámolók. Nemcsak irodalmi, helytörténeti forrásértékük miatt is becsesek.

Kazinczy a Pályám emlékezete 1787-et felidéző fejezetében már a nagybjomi temetőben nyugvó barátja szándékainak tisztaságát is, ízlésük elkülönülését is megőrökíti: „*Azt semmire nem lehetne kérni, amit megtagadott volna. Annak semmi nem juta éjjel eszébe, hogy el ne készítse estig. Fállábon állva öntögeté irgalmatlan verseit, felcífrázzván elmélkedéseivel s bibliai citátumaival, s akik szerették Péczely Youngját, bár nem értették, mert az idvesség dolgot beszélt, nem holmi haszontalanságokat, nem bort és szerelmet, szerették Horváth Ádámot is, mert jót terjesztgete, s magyarsága bajszos, csombókos magyarság volt.*”.

E fanyarabb elmarasztalás két okkal magyarázható. Egyrészt Horváth pályájának lefelé hajló ívével, másrészt, hogy Kazinczy már az irodalom reszpublikájáért küzdve az új korszak igényével mérte közös, tovatűnt ifjúságukat.